

Atf/Citation: İnan, Ö. S. (2022). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn Mesnevisi'nde aşk ve aşka dair mefhumlar. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 61-74

Araştırma Makalesi / Research Article

Ömer Suat İNAN*

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı,
Ankara/Türkiye.

inanomar@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9976-1632

**Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn Mesnevisi'nde
Aşk ve Aşka Dair Mefhumlar
Love and Concepts about Love in Riyaz Al-Salikin
Masnawi of Mustafa Ali of Gallipoli**

Öz

Gelibolulu Mustafa Âlî, 16. yüzyılda yaşamış bir münevverdir. Edebiyat, tarih, fıkıh, mantık, tasavvuf ve maliye gibi pek çok alanda çeşitli eserler kaleme almış velut bir müelliftir. Gelibolu'da 1541'de dünyaya gelmiştir. Gelibolu'nun önemli simalarından biri olan Mustafa Âlî, müellif kimliğinin yanı sıra devletin çeşitli kademlerinde önemli vazifeler üstlenmiştir. Klasik Türk şiirinde şairler tarafından övünç kaynağı olarak kabul edilen Hamse, bir şair tarafından kaleme alınan ve beş farklı mesneviden oluşan külliyyattır. Mustafa Âlî'nin kaleme aldığı beş mesnevisinden biri olan Riyâzü's-Sâlikîn, dinî-tasavvufi içerikli bir eserdir. Literatürde aşkın, ilahi ve beşerî olmak üzere iki farklı tanımı olduğu belirtilmektedir. Mustafa Âlî'nin Riyâzü's-Sâlikîn adlı mesnevisinde yer alan aşk, ilahi aşktır. Bu aşkta sevgili, mutlak güzellik sahibi olan Allah'tır. Makalenin giriş bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufta aşk mefhumu hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra çalışmamızın esas konusunu oluşturan bölümde, Riyâzü's-Sâlikîn'de aşk mefhumunun geçtiği örnek beyitler verilip genel çerçevede açıklanarak Mustafa Âlî'nin aşkı ele alışı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam edebiyatı, Gelibolulu Mustafa Âlî, Riyâzü's-Sâlikîn, tasavvuf, ilahi aşk.

Abstract

Mustafa Ali of Gallipoli lived in sixteenth century of Ottoman Empire. He was both an important politic figure and a significant author. He was educated in madrasah which was a vital education system that scholars were educated in Ottoman Empire. He also took charge in significant positions at various government's departments. He was one of the most important authors in sixteenth century. Mustafa Ali wrote many works at various fields like literature, history, sufism, logic, islamic jurisprudence, finance etc. He had a "Hamse". "Hamse" is a complete works that included five different masnawis written by an author in Classic Iranian and Turkish Literature. Riyaz al-Salikin is one of the five masnawis which is he wrote. It's a sufistic work. One of the aim of Turkish Islamic Literature is explaining of the "divine love" and here we have tried to figure out how Mustafa Ali used divine love in his verses. In this study information is primarily given about the life of author, his works and concept of love in sufism has analysed. At the end of this paper we have analysed the way of Mustafa Ali using love and it's related concepts which is the main subject of this work.

Keywords: Turkish Islamic literature, Mustafa Ali of Gallipoli, Riyaz al-Salikin, sufism, divine love.

Giriş

İbn Sina, varlığın temel nedeninin aşk olduğunu belirtir (Yalsızuçanlar ve Birgül, 2015, s. 81). Aşkı anlayabilmek için öncelikle aşk kelimesinin lügat anlamlarına bakmamız gerekir.

Arapça aslı ışık olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. Lügat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten olup “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka” ile yakından ilgili olduğu belirtilir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazan kurutması gibi aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir (Uludağ, 1991, s. 11).

Aşka düşer olan insanın girdiği bu hâl, aşkın edebiyatta ve tasavvufta ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Aşk, hakiki ve beşerî aşk olarak nitelendirilmiştir. Çalışmamızda *Riyâzû's-Sâlikîn*'de hakiki aşk olarak adlandırılan ilahi aşk ele alınacaktır.

Riyâzû's-Sâlikîn'de yer alan ilahi aşkı incelediğimiz bu çalışmanın giriş kısmında müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufta aşk mefhumunun yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik incelemesinin seçildiği bu çalışmada veriler, *Riyâzû's-Sâlikîn* mesnevisinden taranmıştır. Çalışmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel analizde bulgular düzenlendikten sonra yorumlanıp okuyucuya sunulmaktadır (Böke vd, 2014, s. 312-313). Çalışmamıza örnek olarak alınan mefhumlar alfabetik olarak sıralanıp yorumlanmıştır. Bu çalışma ile kaynaklarda daha çok siyasi ve tarihçi kimliği ile ön plana çıkan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin aşkı ele alış biçimiyle dinî-tasavvufî yönü de ortaya konulacaktır.

1. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayatı

Âlî Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki önemli simalarından biridir. Şeceresi Mustafa b. Ahmed b. Abdulmevlâ olup Âlî diye şöhret bulmuştur. 2 Muharrem 948 (24/25 Nisan 1541) Pazartesi gecesine Gelibolu'da dünyaya gelmiştir (İnal, 1926, s. 3-4). Babasının adı Hoca Ahmet, annesinin adı Ümmühâni, dedesinin adı ise Abdullah veya Abdulmevlâ'dır (İsen, 2017, s. 3). Medrese tahsiline dokuz yaşındayken Habib-i Hamidî ile Sürurîden aldığı tefsir ve fıkıh dersleri ile başlar. On altı yaşına geldiğinde İstanbul'a giderek Rüstem Paşa, Haseki ve Semaniye medreselerinde ilim tahsil etmeye devam eder. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra o zamanlar Kütahya'da bulunan Şehzade II. Selim'in yanına gider ve ilk mesnevisi olan *Mihr ü Mâh*'ı ona sunar (Arslan ve Aksoyak, 2007, s. 8). *Mihr ü Mâh*'ı sunduktan sonra Şehzade Selim onu kendi maiyetine alır. Kütahya'da iki yıl kalır ve şehzadenin divan kâtipliğini yapar. Burada Tütünsüz Hüseyin Bey ile geçinememesi yüzünden şehzadenin yanından ayrılır. Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın davetiyle önce Halep'e sonra Şam'a giden Mustafa Âlî, orada divan kâtipliğini yapar. Lala Mustafa Paşa, Yemen serdarlığına atanınca onun izinden Mısır'a gider. Mustafa Paşa'nın azli üzerine Manisa'da sancak beyi olan Şehzade III. Murat'a sığınır. Daha sonra *Heft Meclis* adını verdiği eserini Şeyh Muslihiddin aracılığıyla Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'ya sunar. Bundan umduğunu bulamayan Mustafa Âlî, Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın yanına gönderilir. Burada sekiz yıl kalan Âlî, dönemin önde gelen sanatçılarından Yahya Bey ve Âşık Çelebi ile de görüşür. III. Murat'ın padişah olması üzerine İstanbul'a dönen Âlî, padişahın tahta çıkışını kutlayan kasideler yazar ve *Zübdetü't-Tevârih*'i ona sunar. Hamisi Mustafa Paşa'nın azlinden sonra Trabzon'a gider. Tımar defterdarlığı görevi için Halep'e gönderilen Mustafa Âlî, orada *Nasihâtü's-Selâtin*'i yazar. Aynı yerde *Câmiü'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr* adlı eserini kaleme alır. Bu eserini padişaha sunmak ve bir görev elde edebilmek umuduyla İstanbul'a gider. Umduğunu bulamayan Âlî Halep'teki görevinden de olur. Hareketli bir hayat süren Mustafa Âlî birçok kez mekân ve vazife değiştirmiştir. 1589'da Sivas defterdarlığına görevlendirilir. Bu görevindeyken genç şair Ömer ile tanışır ve ona Nefî mahlasını verir. Ancak daha önceleri olduğu gibi bir müddet sonra bu görevden de azledilir. 1592 Temmuz'unda Yeniçeri kâtibi olan, ancak bu görevinden de azledilen, bundan dolayı aynı yıl Gelibolu'ya dönen Mustafa Âlî, daha sonra İstanbul'a gelerek III. Mehmet'in tahta çıkışını kasidelerle kutlar ve *Künhü'l-Ahbâr* adlı tarihini bitirebilmek için Mısır defterdarlığını talep eder. Ancak bu talebine erişemez. Bunun üzerine Sivas, Amasya ve Kayseri'de çeşitli vazifeler ile görevlendirilir. Bu vazifelerden sonra ömrünün son demlerini geçireceği Cidde'ye sancak beyi olarak atanır. Mustafa Âlî 1600 yılında bu görevi ifâ

ederken dâr-ı bekâya göç eder. Kaynaklarda Cidde’de defnedildiğinden söz ediliyorsa da mezarı şimdiye kadar bulunamamıştır. Bir kıtasında 984 (1577) yılında bir oğlu olduğunu ve ismini Fazlullah koyduğunu söyleyen Âlî’nin nerede ve kiminle evlendiği hakkında bir malumat bulunmamaktadır (Arslan ve Aksoyak, 2007, s. 8-9).

2. Eserleri

Hareketli bir hayat yaşayan Gelibolulu Mustafa Âlî velut bir müellif olup birçok eser ortaya koymuştur. Edebiyat, tarih, fıkıh, mantık, tasavvuf ve maliye gibi pek çok alanda eserler yazmıştır. Bu bölümde müellifin çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserlerin isimleri zikredilip kısaca tanıtılacaktır. Çalışmamızın esas konusunu ihtiva eden *Riyâzü’s-Sâlikîn* adlı eseri ise daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Müellifin eserleri üç başlık altında alfabetik sıra ile verilmiştir.¹

2.1. Tarih ile İlgili Eserleri

Câmiü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr: III. Murat’ın oğlu III. Mehmet’in şaşaalı sünnet düğünü anlatır.

Fursatnâme: Azerbaycan ve Şirvan seferlerini ele alan *Nusretnâme* adlı eserin devamı niteliğindedir.

Fusûli’-Hall ü-’Akd ve Usûl-i Harc u Nakd: Mustafa Âlî bu eserinde İslam devletlerinin yükseliş ve çöküş nedenlerini anlatır.

Hâlâtü’l-Kâhire mine’l-’Adâti’z-Zâhire: Mustafa Âlî bu eserinde Mısır’a yapmış olduğu gezileri ve bu gezilerde edindiği izlenimleri anlatır.

Heft-Meclis: Kanunî Sultan Süleyman’ın yapmış olduğu son sefer olan Zigetvar seferini anlatır.

Künhü’l-Ahbar: Daha çok tarihçi kimliği ile bilinen ve bu eseri ile nam salan Âlî’nin en değerli eseridir. Dünya tarihi olarak kaleme alınan eser, Osmanlı tarih yazıcılığı için son derece önemlidir.

Menâkıb-ı Hünerverân: Hat ve hattatlar, müzehhip, nakkaş ve diğer sanatkârlardan bahseden mühim bir eserdir.

Mir’âtü’l-Avâlim: Kâinatın yaratılması ve Hz. Adem’den önce var olan varlıkları anlatır.

Mirkâtü’l-Cihâd: Danişment Gazî’nin savaşlarını anlatan bir eserdir.

Müşkât: Müellifin *Sadef-i Sad-Güher* adlı eserinde adı zikredilen ancak nüshası bulunmayan bir eserdir.

Nadirü’l-Maharib: Şehzade Selim ile Şehzade Bayezit’in Konya savaşını konu alan manzum ve mensur karışık bir eserdir.

Nusretnâme: Lala Mustafa Paşa’nın 1578-1580 arasında gerçekleştirdiği Azerbaycan ve Şirvan seferlerinin tarihçesini anlatır.

Zübdetü’t-Tevârih: Kadı Adûd’un *İşrâku’t-Tevârih* adlı eserinin tercümesidir.

2.2. Edebî Eserleri

Bedî’ü’r-Rukûm: Câmî’nin bir beytinin şerhidir.

Dakâ’ikü’t-Tevhîd: III. Murad’ın bir şiirine yapılan şerhtir.

Gül-i Sad-Berk: Âlî’nin gazellerinden derleme 100 matladan oluşan bir eserdir.

Hulâsatü’l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâ’iz-i Sahihü’l-Hal: Padişah, vezir, defterdar ve şâir gibi zümreleri iğneleyen bir manzûmedir.

Farsça Divân: Müellifin *Nasîhatu’s-Selâtin* adlı eserinde zikredilen bu divanı tespit edilememiştir.

Manzûm Kırk Hadîs Tercümes: Kırk hadis-i şerifin manzum bir tercümesidir.

¹ Müellifin eserleri hakkında ayrıntılı için bakınız: İsen, M. (2017). *Künhü’l-ahbâr’ın tezkire kısmı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Ertaş, K. (2013). Gelibolulu Mustafa Âlî’nin hayatı ve eserleri. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 6(3), 191-211. ve Atsız, N. (1968). *Âlî bibliyografyası*. Milli Eğitim Basım Evi.

Mihr ü Mâh: Müellifin kaleme almış olduğu ilk eseri olup Şehzade Selim'e sunduğu bir mesnevidir.

Mihr ü Vefâ: Âlî'nin kaleme aldığı bir başka mesnevisidir.

Nikâtü'l-Hâl: III.Murad'ın bir gazelinin şerhidir.

Riyazü's-Salikin: Dinî, tasavvufî bir eser mesnevidir.

Sadef-i Sad-Güher: Âlî'nin doğup büyüdüğü memleketini anlattığı eseridir.

Subhatü'l-Abdâl: Mersiyelerden oluşan bir eserdir.

Subhatü'l-Înâbe: Terki-i bend şeklinde kaleme alınan ve 90 beyitten oluşan tasavvuf konulu bir manzumedir.

Tuhfetü'l-Uşşâk: İranlı Husrev-i Dehlevî'nin *Matlau'l-Envâr ve Mahzenü'l-Esrâr* adlı eserine yapılmış bir naziredir.

Türkçe Divân: Âlî'nin üç tane Türkçe divanı vardır. *Vâridâtü'l-Enikâ* adını verdiği birinci divanı en hacimli olanıdır. İkinci divanına *Lâyihatü'l-Hakika* adını vermiştir. Üçüncü divanına bir ad vermemiştir.

2.3. Diğer Konulardaki Eserleri

Câmi'ü'l-Kemâlât: III. Murat'ı metheden bir eserdir.

Enîsü'l-Kulûb: Hümayunnâme tarzı hikayelerden oluşan mensur bir eserdir.

Ferâidü'l-Vilâde: III. Murat'ın oğlu Osman'ın doğum ile ilgili bir eserdir.

Hakâyikü'l-Ekâlim: Devlette vazifelendirilecek memurların hangi vasıfalara sahip olması gerektiğini anlatan bir eserdir.

Hilyetü'r-Ricâl: Hacı Muhammet Pârsâ'nın *Faslu'l-Hitâb* adlı eserinden hareketle kaleme alınan ve ricâlullahı anlatan bir eserdir.

Kavâ'idü'l-Mecâlis: Adabımuaşeret hakkında bir eserdir.

Mehâsinü'l-Âdâb: Bir tür siyasetname ve görgü kitabıdır.

Menşeü'l-Înşâ: Müellifin kendisi ve bazı ekâbir için yazdığı mektuplardan oluşan bir eserdir.

Mevâidü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis: *Kavâ'idü'l-Mecâlis* adlı eserin genişletilmiş halidir.

Münşeât: Mektuplardan oluşan bir eserdir.

Nasîhatu's-Selâtin: Padişahlar için yazılmış yol gösterici bir siyaset kitabıdır.

Nevâdirü'l-Hikem: Bazı meşhur âlimlerden ve hilâfet meselesinden bahseden bir eserdir.

Râhatü'n-Nufûs: Tıp ilmi ile ilgili bir tercüme eserdir.

Risâle: III. Murad'ın 120 yıl ömür süreceğine dair yazılan bir risaledir.

Risâle-i Zirgâmiyye: Rakka Beylerbeyliği vazifesi sırasında İbrahim Paşa'nın bir arslanı öldürmesinden bahseden eserdir.

Tuhfetü's-Sulehâ: İmam-ı Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-Veled* isimli risalesinin tercümesidir.

Vakıfnâme: Mustafa Âlî, Kerbelâ şehitlerini ziyareti sırasında bir sebil yaptırmıştır. Bu eser yaptırdığı sebilin idaresi hakkında bir vakıf metnidir.

Zübdetü'l-Evrâd: Müellifin *Sadef-i Sad-Güher* adlı eserinde adı geçen ancak nüshası tespit edilmeyen *Dürer-i Mensûre*'den seçmelerdir.

3. Riyâzû's-Sâlikîn

Gelibolulu Mustafa Âlî, tasavvufî bir mesnevi olan eseri *Riyâzû's-Sâlikîn*'i henüz 22 yaşındayken Şam'da yazmaya başlamış, 983'te (1575-76) bitirmiştir. 40 yaşına geldiği 998'de (1590) mesnevisini tekrar gözden geçirerek eserine son şeklini verir. Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Mâh*, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Riyâzû's-sâlikîn*,

Câmiü'l-Buhûr ve Mihr ü Vefa olmak üzere beş mesnevi kaleme almıştır. Âlî'nin bu mesnevisi ise 2834 beyitten oluşmaktadır. Tasavvufun birçok meselesinin incelendiği önemli bir eserdir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin yazdığı beş mesneviden biri olan *Riyâzü's-Sâlikîn*'in bilinen tek nüshası İstanbul Bayezit Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1916 numaralı mecmuanın 5b-106b varakları arasında yer almaktadır. *Riyâzü's-Sâlikîn*'in muhtevası üç bölümden oluşmaktadır:

Başlangıç Bölümü

Riyâzü's-Sâlikîn'in başlangıç bölümü 404 beyitten oluşmaktadır. Bu başlangıç bölümü 10 başlık altında ele alınmıştır: Besmele'nin Fazileti, Besmele'nin Faziletine Misal Olabilecek ve Ders Çıkarılabilecek Bir Hikaye, Tevhîd ve Tahmîd, Hikâyet Der-Tedkîk-i Rü'yet, Vahdet-i Vücûd, Allah'ın Yüceliği ve Kudreti, Na't, Mi'râc ve Mu'cizât, Sultan III. Murad'a Övgü ve Kendi Hâlerinden Şikayet, Sebeb-i Te'lif (Arslan ve Aksoyak, 1998, s. 4-18).

Konunun İşlendiği Bölüm

2223 beyit olan ve eserin asıl konusunun incelendiği bu bölümü şair üç "Ravza"ya; her ravzayı da on "Devhaya" ayırmıştır.

I. Ravza: "Tarîk-i Ahyâr": Şairin bu ravzada işlediği on devha şöyledir: Salât, Savm, Zekât, Tilâvet-i Kur'ân, Hac, Cihâd, Tasadduk, Tehlîl, İhyâ-i Leyâl ve Hıfz-ı Lisân.

II. Ravza: "Tarîk-i Ebrâr": Burda işlenen on devha şöyledir: Kalb, Keyfiyyet-i Sülûk, Tebdîl-i Ahlâk, Tezkiye-i Nefs, Tasfiye-i Kalb, Tahliye-i Rûh, Riyâzet, Mücâhede, Müşâhede ve Mahabbet-i İlâhiyye.

III. Ravza: "Tarîk-i Şuttâr": Bu son ravzada işlenen on devha şöyledir: Tevbe, Zühd, Tevekkül, Kanâ'at, Uzlet, Mülâzemet-i Zikir, Teveccüh, Sabr, Murâkabe ve Rızâ'dır (Arslan ve Aksoyak, 1998, s. 4-18).

Sonuç Bölümü

Gelibolulu Mustafa Âlî, toplam 207 beyitten oluşan sonuç bölümünü kendi içinde üç bölüme ayırmıştır. Bunlar, "Allah'a Giden Yollar Yaratılmış Nefislerin Sayısındadır" bölümü, Hatime bölümü ve Münacat bölümüdür (Arslan ve Aksoyak, 1998, s. 4-18).

4. Tasavvufta Aşk Mefhumu

İslami literatürde aşk, ilahi ve beşerî olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. İlâhi aşk ile hakiki aşk ve beşerî aşk ile de mecazi aşk kastedilmiştir. Dinî-tasavvufî eserlerde işlenen aşk, ilâhi aşktır. Tasavvufî eserlerde aşk konusunu işleyen en meşhur eserlerden biri olan Rûzbihân-ı Baklî'nin *'Ahberü'l-Âşıkîn* adlı eserinde kâinatın yaratılışı aşk unsuru ile açıklanmıştır. Baklî, hadîs-i kudsî olarak kabul edilen ve tasavvuf ilminde büyük ilgi gören "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve bu yüzden âlemi yarattım" hadisinde geçen "bilinmek"ten maksadın mârifet, "istemek"ten maksadın da muhabbet yani aşk olduğunu söylemiştir (Uludağ, 1991, s. 11-13).

İslami edebiyatta mutlak hakikat olan Allah'a ulaşmanın (vuslat) aşk ve akıl olmak üzere iki yolu vardır. Âşık aşkı temsil ederken zahit de akli temsil eder. Amaca en kısa şekilde ulaştıran, fakat en çetin olanı aşk yoludur ve bu her zaman akıl ile çatışma hâlinde işlenmiştir. Aşk yolunda yürüten âşığın daha ilk adımda baş vermesi gerekir. Aşk, medresede öğretilen dünyevî ilimlerle kavranılamaz. Fuzûlî'nin meşhur, *Aşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kıl ü kâl imiş ancak* beyti bunun en tanınmış ifadesidir. Akıl, gönül ile aşkın arasına girer ve gönülü aşktan ayırmakla uğraşır, gönül ise aşka koşar, onu her şeye tercih eder. Bu yüzden âşık akla uymaz, o aşka uyar. Âşık gönül yolunu tercih ettiği için akli ve aklın meselelerini bir kenara bırakır. Âşık devamlı zahiti tenkit eder, çünkü o aklın temsilcisidir. Bundan dolayı aşkı zühte tercih eder. Tasavvuf erbabı için aşk o kadar yüce bir değerdir ki bu uğurda niceleri İbrâhim Edhem gibi mâsivâdan el çekip Hallâc-ı Mansûr ve Nesîmî gibi ölümü hoşça karşılamıştır (Uzun, 1991, s. 19). Âşıklar için mutlak sevgili olan Allah'a ulaşmanın yolu gönülden geçmektedir.

Tasavvuf tarihi boyunca sufiler aşk ve muhabbetten söz etmiş ve tasavvufî eserlerinde mutlak sevgi olan ilâhi aşkı ele almışlardır. Sufilerin amacı, bir iman konusu ve kalbin bir eylemi olan tevhidi, duygusal

ve tecrübi olarak öğrenmek ve bunu yaşamaktır. Tevhidin pratik hâli olan muhabbetin kemal noktasında seven ve sevilen bir olur, ikilik teklîğe döner. Bu bakımdan tevhidin temeli aşktır denilebilir. İlk dönem sufilerinde muhabbet genel olarak “Hakk’a meyletmek, Hakk’ın emrine uymak, O’nun takdirine razı olup hoşnutluğunu kazanmak için her türlü bela ve cefaya gönül huzuruyla katlanmak” şeklinde anlaşılmıştır. Çünkü sevlimeye en layık olan varlık Cenab-ı Hak’tır. Tasavvuf kültüründe aşkın bu derece ehemmiyetli bir konumda yer almasının en önemli sebebi, daha önce de zikrettiğimiz ve hadis-i kutsi olarak kabul edilen Allah’ın “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim/sevdim ve bu yüzden âlemi yarattım” sözüdür. Burada söz edilen âlem, Allah’ın sevgiyle tecelli ettiği mekândır. Sufiler de bu anlamdan yola çıkarak, kâinatta var olan her şeyin muhabbetin/aşkın bir tezahürü olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Başta sultanü’l-âşıkîn diye nam salan İbnü’l-Fârız ve Horasanlı sufi Ebû Said Ebu’l-Hayr olmak üzere birçok meşhur mutasavvıf, peygamberlerin kiblelerinin aşk olduğunu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Tasavvuf ehlinin bu görüşünü, Yunus Emre ve Niyâzî-i Mısırî gibi mutasavvıf Türk şairleri de dile getirmişlerdir (Gürer, 2017, s. 17-20).

İnsan, varlığının kaynağı olan Allah’a ancak aşk yolu ile ulaşır. İslam sufileri tarafından kabul edilen ve temeli Cüneyd-i Bağdâdî’in (ö. 297/909) açıkladığı Mîsâk tezine dayanan görüşe göre, Allah’ın düşüncesi olarak ezelde var olan insan, müşahhas evrende müşahhas bireyler olarak varlık âlemine çıkınca, zerre hâlinde olan varlık (ruh) ilahi kaynaktan koparak uzağa düştü. Böylece ayrılık içine düştü, bu ayrılık ile kedere gark oldu ve o eski halini özler oldu. Çünkü Hz. Mevlânâ’nın dediği gibi:

هر که دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار و صب خویش

Her ki dūr mând ez asl-i khîş

Bâz cûyed rûzigâr-i vasl-ı khîş

“Aslından uzak kalan her varlık aslına kavuşmanın özlemini çeker.” İnsanı Allah’a kavuşturacak yegâne yol, sevginin nihai haddi olan aşktır (Ateş, 2014, s. 55).

5. Riyâzü's-Sâlikîn'de İlahi Aşk ve Aşk ile İlişkilendirilen Mefhumlar

5.1. Aşk

İnsanı Allah’a ulaştıran yolların en kısa olanı, pek çok sufiye göre aşk tarikidir. Bundan dolayı tasavvufta aşk ve benzeri muhtevaya sahip kavramlara büyük önem verilmiştir. Tasavvufî anlamda, başlangıçta, Allah ile kulları arasındaki karşılıklı sevgiyi ifade eden bu kavram, zaman içinde mutlak hakikat, mutlak güzellik ve mutlak varlığın bizzat kendisine referans olmuştur. Bu bağlamda söz konusu mesele, karşılıklı sevgiye işaret eden basit insani bir durumdan üzerine sistemli bir varlık fikri inşâ edilme safhasına, ardından muhabbetin ilahi aşka dönüşme ve kendisine İslam düşüncesinde yer bulma çabasına doğru seyreden uzun bir sürece işaret etmektedir (Baltacı, 2014, s. 23).

Mâsivâyâ aldandıp hevâ ve heveslere gark olan kişi hak yoluna giremez. Ancak mâsivâyı terkedip, kendini Allah yoluna adanmış kimseler seyr ü sülûk yoluna girer ve velilik makamına ulaşır. Kendini Allah’a adanmayan kişi seyr ü sülûk yoluna giremez. Mal, mülk sahibi padişahlar ise aşk yolunda yürüyemezler. Sahip oldukları dünyalık metalar bu yolda yürümelerini zorlaştırır, onlara engel olur:

Merd-i Hudâ olmayan itmez sülûk

Azm idemez ışk yolına mülûk (1232/129)²

Seyr ü sülûk yolunda olan sâlik, gül bahçesinde öten bülbül gibidir. Gece gündüz durmadan sevgilisinin adını âh ile zikreder. Sâlikin iniltileri âşıklara şifa verir, naraları ise ufuklara safa salar. Hz. Dâvud’un demiri erittiği gibi, sâlikin de söylediği Dâvudî nağmeler aşk evini ısıtır. Hatır-ı gümgeşte, yolunu kaybetmiş gönül demektir. Hatır divan edebiyatında genel olarak gönül, kalp anlamında kullanılır. Gam,

² Makalede beyitlerden sonra parantez içerisinde verilen ilk sayı, ilgili beyitin numarasını; eğik çizgiden sonra verilen sayı ise, Mehmet Arslan ve İsmail Hakkı Aksoyak’ın hazırladığı “Riyâzü’s-Sâlikîn” eserinde hangi sayfada olduğunu göstermektedir.

köken olarak kararmak, gizlemek kökünden gelir. Gamlanmak, gönlün karanlığa saplanması, umutsuzluğa düşmesidir. Kişi gam mülkünü -yani kalbi ya da gönlü karartan her ne varsa- savurup atmak, aydınlığa varıp huzur bulmak, bir bakıma çölün karanlığında kaybolmuş develer gibi başıboş dolaşan gönlünü yola çıkarmak için zikir çekmelidir, çünkü zikir Allah'ı her daim hatırd tutarak savrulmayı önler:

Sâlik odur zikr ile leyl ü nehâr

Bülbül-i gülzâr gibi ola zâr

Nâlesi uşşâka şifâ-bahş ola

Narası âfâka safâ-bahş ola

Nagmesi kim ışk evini germ ide

Âheni Dâvûd gibi nerm ide

Zikr ile gam mülkini berbâd ide

Hâtır-ı güm-geştesin irşâd ide (2280-83/191)

5. 2. Bâr, Kâr

Sözlükte yük, ağırlık, sıkıntı, meşakkat anlamına gelen bâr (Kanar, 2015, s. 264); kazanç, temettü anlamına gelen kâr (Devellioğlu, 2015, s. 562) kelimeleri bu beyitte âşğın aşk yolunda nasıl ihtiyatlı davranması gerektiğini açıklayan kelimeler olmuştur. Buna göre aşk yolunda kazanç elde etmek isteyen kişi acele etmemelidir. Aşk işi aceleye gelmez; çünkü aşkın yükü, düşünme ve ihtiyatı elden alıp götürür. Bu yol uzun bir maceradır. Bu çileli yolda aşkın verdiği ağırlık ve eziyeti düşünüp ihtiyatlı davranmak gerek:

Hâsılı sevmez acele kâr-ı ışk

Fikr ü teennî götürür bâr-ı ışk (2427/199)

5.3. Câm

Câm, sözlükte sırça, şarap kadehi anlamına gelmektedir (Pala, 2015, s. 82). Câm mefhumu tasavvuf terimi olarak kullanıldığında kadehte sunulan şarap ilahi aşkı, kadehin kendisi de âşğın gönlünü temsil etmektedir (Kurnaz, 1993, s. 42). Arifler, marifet ehlidir. "İbnü'l-Arabî, Mevlânâ gibi bazı sufilere göre ârif Allah'ın bütün isim ve sıfatlarıyla kendisinde tecelli ettiği insân-ı kâmindir." (Uludağ, 1991, s. 362). Olgunluk mertebesinde bulunan arif, aşk yolu üzerinde duran bütün dünyevî arzularından geçen kanaat sahibi kişidir. Aza kanaat kalp gözünün nurudur. Göz tokluğu arifin saadetidir. Mâsivâdan sıyrılan hâl ehlinin maksadı aşk şarabından bir yudum içmektir. Aşk şarabını içtikleri kadeh, kendi özlerini görebildikleri bir aynadır:

Nûr-ı basar ayn-ı kanâatdedür

Ârif olan böyle saâdetdedür

Câm-ı mey-i ışk bir âyînedür

Al ele gör kim anun ayı nedür (2135-36/183)

5.4. Encümen

Encümen sözlükte cemiyet, meclis, şûrâ anlamlarına gelmektedir (Sami, 1316, s. 174). *Riyâzü's-Sâlikîn*'de âşıkların oturup muhabbet ettiği, sevgiliyi aradıkları yer anlamında kullanılmıştır. Mutlak sevgili olan Allah'ın anıldığı meclise her gelen ayak basamaz. Allah dostlarının bulunduğu bu aşk meclisine ayak basan kişi, eskiden zuhur etmiş olan tüm hasletlerini bu meclis kapısının eşiğinde terk edip arkasında bırakır. Bu kişi muhabbet ateşinde cismini yakmalıdır. Bütün bu bedbahtlığı aşp erenler meclisine adım atabilmek kişinin gayreti ile mümkündür:

Encümen-i ıška basarsan kadem
Zâtunı terk ide hudûs u kıdem

Hırkanı ger nâr-ı mahabbet yaka
Nüh felegi âteş-i gayret yaka (1815-16/163)

5.5. Gencîne

Sevgilinin yoluna baş koyan âşığın, ona duyduğu muhabbetten başka sermayesi yoktur. Âşık muhabbet yolunda hiçbir şey istemez. Âşığın bu dünyadaki tek hazinesi sevgiliye duyduğu aşktır. Bu hazineye sahip olan kişiye, yalnız âşıkların kalp gözüyle görebildikleri kerametler âşikâr olur:

Fakr u fenâ sâlike oldı sezâ
Ana zekât olmaz eyâ bî-nevâ

Mâliki gencîne-i ışkun velî
Nûr-ı kerâmâtı görür müncelî (557-8/88)

5.6. Gülşen

Gül bahçesi anlamına gelen gülşen, sevgilinin bulunduğu mekândır. Âşık bu mekanın kapısını, sevgiliye kavuşabilme arzusuyla her daima aşındırır. Âşık gül bahçesindeki bülbüldür. Gül bahçesinde dolanıp duran bülbül dert ile acıklı nağmeler söyler. Hüma kuşu bu dertli bülbülün meclisine uğrasa küçük bir serçeye döner. Bu dertli bülbülün bal gibi tatlı sesini duyan Anka kuşu ise küçük bir arı olur:

Gülşen-i ışk içre olan andelîb
Derd ile itdükde nevâ-yı garîb

Gelse hümâ bezmine usfûr olur
Şehdine ankâ gibi zenbûr olur (2723-24/216)

5.7. Hankâh

Hankâh, sözlükte toplantı ve sohbet yeri anlamına gelirken; tasavvufta dergâh, tekke, mutasavvıfların toplanıp sohbet ettikleri ve birlikte zikir ve semâ yaptıkları yer anlamına gelir (Uludağ, 2012, s. 158). Mutlak sevgili olan Allah'ın anıldığı mekâna mâsivâdan arınıp gelinmelidir. Aşk yolunda kusurlarını görüp bunları bertaraf eden, nefsinin manevî kirlere arındıran kişi, bu haliyle âşıkların meclisine, hankâhına misafir olabilir:

Tezkiye-i nefis kılan kârvân
Hân-kâh-ı ışka olur mihmân (1389/138)

5.8. Hüda

Tanrı, insanı yaratarak kendine muhatap kılmış ve aşkı cemâlinden insanın kalbine bahşetmiştir (Fazlıoğlu, 2015, s. 32). Aşk sevgilide yok olmaktır. Bu sevgiye ulaşabilmek bütün yüklerden, mâsivâdan kurtulmakla mümkündür. İlahi aşk yolunda varlığını, benliğini yok eden âşık sevgilinin makamında kendine yer bulabilir. Sevgilinin makamı âşığın yer alabileceği en büyük makam, elde edebileceği en büyük hazinedir:

Cismüni vîrân ide ışk-ı Hudâ
Genc-i vilâyet kıla zâtunda câ (1755/159)

5.9. Kitap

Sevgiliden uzak düşmüş âşığın gözleri, ayrılığın karanlığında görmez olur. Aşığın bu kainatta görmek istediği tek varlık sevgilidir. O sevgiliden başka hiçbir şeye bakmaz. Sevgili, âşığın gözünün nurudur. Âşığın görme sebebidir. Sevgiliyi görmeyen göz, aydınlığını yitirmiş, ışsız kalmıştır. Böyle bir göz, aşk kitabının ancak özetini okuyabilir:

Dîde ki mahbûbına mehcûr ola
Zulmet-i hicrân ile bî-nûr ola

Olmayacak dîdede nûr-ı basar
Işk kitâbı görünür muhtasar (2133-34/183)

5.10. Menzil

Aşk yolunda ham olan kişi, aşkın mahiyetine vâkıf olmaksızın sabah akşam aşkın ne olduğunu kitaplardan öğrenmeye çalışır. Aşkı ve aşk yolunda uyulması gereken usulleri bilmeden, sadece kitaplardan öğrendikleri ile yola koyulmaya çalışır. Aşk, kitaplardan öğrenilecek bir şey değildir. Kişi ancak bir adap içinde, yol yordam takip ederek menzile ulaşabilir. Kitaptan aşkı öğrenmeye çalışan kişi kendisinin farkında olmayan, bu işi kitaptan öğrenemeyeceğini bilmeyendir. Bu cahillikle yola çıkıp kendine eza eder durur, bir yere vardığını sanır ancak hiçbir yere varamaz:

Nite ki bir cehl-i mürekkeb müdâm
Işk sevâdın okuyup subh u şâm (1199/127)

Zâdı gam u râhı belâ vü sitem
Hem-rehi endûh u refiki elem

Cevr ü cefâ çekmek ile yok yire
İster imiş menzil-i ışka ire

Bilmez imiş lîk o menzil nedür

Pülleri yolları niçe nesnedür (1205-7/128)

5.11. Mihnet

Tasavvufta ihtiyari ya da gayr-i ihtiyari âşığın, maşuk yüzünden düçar olduğu zahmet, elem, dert olarak tanımlanan mihnet (Uludağ, 2012, s. 249) âşığın azığıdır. Kendini Allah yoluna adayan kişi, aşk yolundaki türlü eziyetlere, cefalara katlanan kimsedir. O, Allah'a tevekkül edendir. Bundan dolayı aşkın zahmetlerine göğüs geremeyen, Allah'a tevekkül etmeyen kişi kendini Allah'a adayamaz:

Merd-i Hudâ kim mütevekkil degül

Mihnet-i ışka mütehammil degül (2034/177)

5.12. Râh

Sözlükte yol anlamına gelen râh, tasavvufta âşığın Hakk'a ulaşmaya çalıştığı tariktir. Sâlikler için aşk yolu çilelidir. Bu yolda sebât etmek isteyen kişi, bu çilelere katlanır. Murâdına ermek isteyen varlığını bu yola feda eder. Sâlik, sakalını aşk yoluna süpürge etmeli, hakikat ehlinin hizmetinde bulunup aşk dersini öğrenmeye gayret etmelidir:

Rîşüni cârûb-ı reh-i ışk kıl

Ehl-i fenâ hizmetine meşk kıl (1817/163)

5.13. Âşık

Muhyiddin İbn Arabî, ilahi aşktan bahsederken âşığın çeşitli sıfatlarını tarif eder. Âşık, sevgiliye kavuşmak için bu dünyadan uzaklaşmayı arzulamalıdır. Sevgili için çok âh çekmeli, nefsinden bütünüyle kurtulmalı ve onu ayaklar altına alıp çiğnemelidir. Âşık, sevgilisi dışında hiç kimseyi tanımaz. Âşığın gözü, sevgilinin varlığıyla görür ve ancak onun sözüyle konuşur (Arabî, 2017, s. 127-130). Âşık, Hakk'ın rızası için yola çıkar. Allah'tan gelen her şeyi itiraz etmeden, sızlanmadan kabul eder. Gerçek sevgi bunu gerektirir. Sevgiliden gelen neşe de keder de onun için kârdır. Şayet âşık sevgiliden gelenleri sorgulayıp kabul etmezse gerçek âşık olamaz. Onun bu hâli ayıplanır. Düştüğü bu durum ona utanç verir:

Âşika elbette rızâ kâr olur

Yâra inâd itmek ana âr olur (2529/205)

Âşık kendi halinde, dünyadan el etek çekmiş, sevgilinin yolunda ömrünü hebâ etmiş kimsedir. Kendi hâlini, sırrını kimseye söylemez. Aşk ateşinde yanar, dertlere düçar olur ama tek bir kelam etmez. Gam, keder hakiki âşık için sevgiliye sadakatini ispatlamak için bir hediyedir. Eğer âşık sırrını ifşa ederse sevgiliden irak olur. Bu sırrı açığa çıkarıp sevgiliden uzak kaldığı için de deliye döner:

Âşık olan lâl gerek her zamân

Tâ ola sultân-ı gama bî-zebân

Fâş kılan sırrını divânedür

Hâlıkına vuslata bigânedür (1255-56/131)

Her hâline rıza gösterip aşk yolunda çektiği dertleri kendine kâr olarak gören, bu yolda elde ettiği

sırları kimseye söylemeyen âşık, Hakk'ın cemalini seyre dalar. Sevgilinin yüzünü görme arzusuna erişir. Her zaman sevgilinin yolunda olup onun yolunu gözeten âşık, ilahî tecellileri kalp gözüyle temaşa eder:

Kim ki cemâl-i Hak'a âşık durur
Vech-i taleb ana muvâfık durur

Âşık-ı tâlib ki murâkıb ola
Rü'yet-i matlûb ana tâlib ola (2491-92/203)

5.14. Kalp (Gönül, Dil, Fuâd)

Kalp; ilahi hitabın muhatabı, tasavvufi bilginin kaynağı, ilahi isim ve sıfatların tecelli ettiği, ilahi sevginin inkişaf ettiği yerdir (Uludağ, 2012, s. 205). Büyük İslam düşünürü Muhammed Gazâlî'nin kardeşi Ahmed Gazâlî'ye göre kalp, insan şehrinin yöneten hükümdar gibidir. Kalp, bedeninin mutlak hâkimidir. Ona göre âşık olmayan bir kalp boşluktur. Kalbin varlığı aşklardır. Kalp, aşk için yaratılmıştır ve tek vazifesi de budur (Baltacı, 2013, s. 19-20).

Gönül, sırlar hazinesidir. Allah'ın nazar ettiği mahal olup ilahi kemalin ve cemalin en güzel tecelli ettiği yerdir. Bu tecellilere mazhar olmak isteyen kişi gönlünden her türlü dünyevi arzuları gidermeli, gönlünü ilahi aşk ile yakmalıdır. Bağ-ı fenâ olan yokluktan, hiçlik dünyasından tüm benliği ile sıyrılmalıdır. Aşkı için kendini ateşe veren kelebek misali mâsivâdan el çekip, varlığını aşk ateşi ile yakmalıdır. Kişi, ancak gönül dünyasından kesreti giderdiği zaman vahdet yolunda yürüyebilir:

Bâg-ı fenâdan koparup bir nihâl
Ucını yak âteşe kevkeb-misâl

Bul o nihâl ile reh-i vahdeti
Âlem-i dilden güm idüp kesreti (143-44/63)

Vuslat yolunda olan kişi, doğruyu bulabilmek için aklını başına devşirir. Bütün musibetlere karşı geniş gönlüdür, asla isyan etmez. Attığı her adımda temkinlidir, acele etmez. Başına her ne gelirse bunun sevgiliden gelen bir imtihan olduğunu bilir:

Aklunı dir başuna deryâ-dil ol
Ne müte'ennî vü ne müstacil ol (1395/139)

Sâlik, aşk yolunun gerçek yolcusudur. Cezbeyle Allah'ın kudretini, hikmetini, sıfatlarını anlayabilen odur. Gönül ehlinde olan gerçek sâlik, bu yolda bütün hırs ve tamahtan uzak durur. Dünyevi olan hiçbir şeye meyletmez:

Sâlik isen mâ-hasal ey ehl-i dil
Hırs u tama meşgalesinden çekil (2113/181)

Akıl sahibi olan sâlik, gönül gözünü daima açık tutar. Gaflet uykusuna dalmaz. İkiyüzlülükten sakınır. Gönül gözü açık olan ehl-i din, bile bile gaflet uykusuna dalmaz. Onlar uyanık ve akil kimselerdir:

Gönli gözi açığ olan ehl-i dîn
Göz göre ser-hâbına olmaz yakîn

Aç gözünü âkil isen sâlikâ
Virmeye ru'yâ sana hâb-ı riyâ (982-83/112)

Sâlik olan kişi, muhabbet yolunu gözler, çünkü sevgilinin muhabbeti sâlikin gönlünü nur ile süsler. Sevgiliyle muhabbet edebilmek sâlik için her şeydir. Sevgiliye varmak isteyen sâlik, hiçbir şeyin farkında olmayan, muhabbetin varlığından habersiz olan ve dünya sıkıntıları ile uğraşan kişilerin yolundan uzak durmalıdır:

Şem-i mahabbet salalı pertevin
Nûr ile zeyn eyledi gönlüm evin

Sâlik isen gözle mahabbet yolın
Tutma sakın cehl ile mihnet yolın (1810-11/162)

Sufî, Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i okumalı ki kalbi halis olsun. Kalbini halis edene Kur'ân-ı Kerîm klavuzluk eder. Sufî gönlünü saf eylemeli ki bahtı kötü olmasın:

Mâ-hasal ey sûfi-i sâfi-derûn
Eyleme gel tâliüni vâjgûn

Eyle tilâvet bula kalbün safâ
Tâ sana Kur'ân ola hoş reh-nümâ (1058-59/117)

Sufî, kalbini tüm kirlere, dertlere ve kinden arındırmalıdır, çünkü kalp sevgilinin tecelli ettiği yerdir. Kalbin kiri, pası giderilmeden sevgilinin cemali oraya yansımaz:

Kalbünü matlûbuna âyîne kıl
Sîneni bî-gussa vü bî-kîne kıl (1174/126)

Sevgiliye ulaşma yolunda türlü mihnet ve sıkıntılara düşer olup tüm bu meşakatlere sabreden kişi vuslata eren kimsedir. Bu kimsenin kalbinde ümitsizlik olmaz. Vuslata eren kişi muradına erer, sevgiliye kavuşur:

Vâsıl olan gerçi olur ber-murâd
Kalmaz o nevmîd ü kesîrû'l-fu'âd (2318/193)

Sonuç

Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı Devleti'nin siyasi, edebî, kültür ve sanat alanlarında zirveye çıktığı bir asırda yaşamıştır. Kendisi velut bir müellif olup münevver bir şahsiyettir. Yetenekli ve hırslı bir karakteri olan Gelibolulu Mustafa Âlî, siyasi hayatında sürekli tayin ve azillerle karşılaşır. Zaman zaman geçim darlığı çeken Âlî, bu hâlin oluşturduğu karamsar duygular neticesinde devrinden ve yönetimden şikâyetlerde bulunmuş, bunları eserlerine de yansıtmıştır. Siyasi hayatının aksine edebiyat hayatı çok daha iyi geçmiştir. İlk divanını 26 yaşında tertip eden yetenekli müellif, birçok alanda eserler yazmıştır.

Riyâzü's-Sâlikîn, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin önemli edebî eserlerinden biridir. Dinî-tasavvufi bir eserdir. Edebiyatta ve tasavvufta mühim bir yeri olan aşk mefhumunu Mustafa Âlî bu eserinde ayrıntılı bir biçimde işlemiştir. *Riyâzü's-Sâlikîn* mesnevisinde yer alan aşk, hakiki/ilahi aşktır. *Riyâzü's-Sâlikîn*'de ilahi aşktan bahseden ve mesnevinin geneline yayılmış olan birçok mefhum bulunmaktadır. Eserdeki aşkın anlam çerçevesi klasik tasavvufi aşk doktriniyle örtüşmektedir. Mesnevinin bütününde dinî motifler ve tasavvufi terim yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Yazar, ifade gücünü artırmak için şiirlerinde benzetmeler, alıntılar, mecaz, istiare ve seci gibi sanatlar kullanmış, ancak bunlar dili ve üslubunu ağırlaştırmamıştır.

Çalışmamızda örneklem olarak seçtiğimiz aşkla ilişkilendirilen mefhumlar şöyledir: *aşk, âşık, bâr, câm, dil, encümen, fuâd, gencîne, gönül, gülşen, hân-kâh, hûda, kâr, kitâb, menzil, mihnet* ve *râh*'tır. Zikredilen bu mefhumlar neticesinde Mustafa Âlî'nin betimlediği aşk, insanı gafletten uyandırıp hak yoluna süren, kanaat ehlinin ulaştığı uzun ve meşakkatli bir yoldur. Mâsivâdan yüz çeviren âşığın hazinesi sevgilidir, yani Allah'tır. Bu menzilin nihai amacı da Allah'a kavuşmaktır.

Kaynakça

- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (1998). *Riyâzü's-sâlikîn*. Dilek Matbaacılık.
- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (2007) *Riyâzü's-sâlikîn*. Erişim: <https://docplayer.biz.tr/4680476-Gelibolulu-mustafa-ali-riyazu-s-salikin-hzl-doc-dr-mehmet-arslan-i-hakki-aksoyak.html> (Erişim Tarihi: 17.04.2022)
- Ateş, S. (2014, Mayıs 26-28). *Yunus'ta İlahî Aşk*. [Sözlü sunum]. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Bildirileri, Eskişehir, Türkiye.
- Atsız, N. (1968). *Âlî bibliyografyası*. Milli Eğitim Basım Evi.
- Baltacı, H. (2013). “Saf Aşkın Üstadı”: Ahmed Gazzâlî ve Tasavvuf Anlayışı. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2(32), 19-20.
- Baltacı, H. (2014). Aşkın kazandığı tasavvufî muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî çizgisi. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34, 23-44.
- Demir, O. Ö. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. K. Böke (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri* (4. Basım, s. 287-316) içinde. Alfa Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (31. Baskı). Aydın Kitapevi Yayınları.
- Ertuş, K. (2013). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin hayatı ve eserleri. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 6(3), 191-211.
- Fazlıoğlu, İ. (2015). *Fuzulî ne demek istedi?* (2. Baskı). Papersense Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa, Âlî. (1926). *Menâkıb-ı hünerverân* (İbnülemin Mahmud Kemâl, neşr.). Matba-i Âmire.
- Gürer, B. (2017). Ahmed Yesevî'nin dîvân-ı hikmet'i ekseninde tasavvufî düşüncede ilahi aşk. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 17-20.
- Muhyiddin İbn Arabî, (2017). *İlâhî aşk* (19. Baskı). (Kanık, M, Çev.). İnsan Yayınları.
- İsen, M. (2017). *Künhü'l-ahbâr'ın tezkire kısmı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html> (Erişim Tarihi: 17.04.2022)
- Kanar, M. (2015). *Farsça Türkçe sözlük* (4. Baskı). Say Yayınları.

- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü* (26. Basım). Kapı Yayınları.
- Şemseddin Sami, (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İkdâm Matbaası.
- Uludağ, S.(1991). Ârif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. III, s. 361-362) TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). Aşk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. IV, s. 11-17) TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü* (2. Baskı). Kabalcı Yayınları.
- Uzun, M. (1991). Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. IV, s. 18-21). TDV Yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. ve Birgül, M. F. (2015). *Aşkın halleri*. (5. Baskı). Sufi Kitap.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.